

РЕЦЕНЗИЯ

от д.ф.н. Диана Петрова Иванова,

професор в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“

на материалите, представени за участие в конкурс

за заемане на академичната длъжност **доцент**

в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“

по област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1.

Филология (Славянски езици – Историческа лингвистика)

В конкурса за ‘доцент’, обявен в Държавен вестник, **бр. 57 от 26.06.2020 г.** и в интернет-страницата на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ за нуждите на катедра „Руска филология“ към Филологическия факултет, като единствен кандидат участва гл. ас. д-р Атанаска Славчева Тошева от същата катедра.

1. Общо представяне на получените материали

Документите и материалите, представени от Ат. Тошева **отговарят на всички** изисквания на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на ПУ „Паисий Хилендарски“. По обем и проблематика публикациите отговарят на профила на конкурса и на изискванията за академичната длъжност “доцент”. Кандидатката в конкурса е депозирала значителен брой научни трудове, публикувани след присъждането на ОНС ‘доктор’. Публикациите са апробирани като доклади на научни конференции и статии, отпечатани в научни издания.

Със заповед № Р33-4137 от 25.08.2020 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определена за член на научното жури на конкурс за заемане на академичната длъжност ‘доцент’ в ПУ по област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология (Славянски езици – Историческа лингвистика), обявен за нуждите на катедра „Руска филология“ към Филологическия факултет на ПУ.

Представеният от кандидата комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Правилника за развитие на академичния състав на ПУ и включва следните документи: Административни документи, свързани с процедурата за присъждане на акад. длъжност доцент; Документи за научноизследователска работа.

Ат. Тошева е приложила общо 19 научни труда, от които: 1 монография, 1 книга на основата на текста на дисертацията за присъждане на ОНС ‘доктор’, 1 студия, 1 индекс на личните имена, топонимите и етнонимите към фототипното издание на Рилската преправка на *История славянобългарска* от монах Паисий Рилски (2018, с. 555-582) и 15 статии. Научните материали са писани след защитата на дисертацията и не повтарят публикации от предишната процедура. Приемат се за рецензиране 19 научни труда, от които 18 са публикувани в България и една в чужбина (Бердянск).

2. Кратки биографични данни на кандидата

Ат. Тошева завършва СУ „Св. Кл. Охридски“ през 1981 г., спец. Руска филология и още същата година започва работа като учителка в основно училище в с. Мраченик. От 1983 г. до 1988 г. провежда занятия по практически руски език в ПУ като хоноруван преподавател.

Академичното ѝ развитие се осъществява в катедра „Руска филология“ на ПУ: съответно от 1989 г. е редовен асистент, ст. асистент от 1994 г. и гл. асистент от 1997 г. През 2007 г. защитава докторска дисертация върху езика на историята на йеросхимонах Спиридон Рилски (1792) в контекста на българската езикова ситуация през втората половина на XVIII век. В момента е гл. ас. *доктор* и преподава в бакалавърски и магистърски програми в ПУ.

3. Обща характеристика на дейността на кандидата

В бакалавърските програми Ат. Тошева води лекционния курс *Проблеми на сравнителноисторическото езикознание*, а също лекции и семинари по дисциплините *Историческа граматика на руския език*, *история на руския книжовен език*, *Фонетика на съвременния руски език* и др., както и занятия по *практически руски език*. Освен задължителните за обучението дисциплини тя провежда избираеми лекционни курсове и семинари: *Християнската култура и руският език*, *Бизнес комуникация* и др. Ръководител е на магистърската програма *Актуална русистика*. Част от преподавателската и научноизследователската дейност на Ат. Тошева е свързана с подготовката на дипломанти, в резултат на което под нейно ръководство в периода 2010 – 2019 г. успешно са защитени 13 дипломни работи. Тук трябва да добавим и активното ѝ участие в изработването на учебни планове и програми; в процедурите на общата акредитационна документация на Филологическия факултет, отнасящи се за специалностите, обслужвани от катедра Руска филология; участие в комисии по различни дейности към факултета: учебна и научно организационна.

4. Научна и научно-приложна дейност на кандидата

Научните интереси на А. Тошева са в областта на сравнително-историческото езикознание, историческата граматика на руския език, история на руския книжовен език, църковнославянски език, лингвокултурология, лексикология и др.

В обявения конкурс тя участва със следните публикации: **монографията** *Рилската преправка (1825 г.) и преписите от Рилската редакция на „История славянобългарска“ (текстология и език, 2020)*; с **книгата** на базата на защитен дисертационен труд за присъждане на ОНС ‘доктор’ *„Езикът История во кратце о болгарскомъ народѣ на йеросхимонах Спиридон (1792 г.) (в контекста на езиковата ситуация в България през втората половина на XVIII в.“*, 2009 г.); **1 студия** и **1 речник-индекс** на топонимите, етнонимите и антропонимите, включени в колективното издание на Рилската преправка на „История славянобългарска“ (2018 г.) и **15 статии** и **доклади** в сборници и периодични издания (от общо **46**).

Обширната монография от 621 стр. е задълбочено изследване на ръкописната книга *Рилска преправка (1825 г.)* на монах Паисий Рилски (*Рил*), която дава началото на свързани помежду си компилации във вид на преправки и преработки на Паисиевата „История славянобългарска“ (*ИСл*). Ръкописът става ядро, около което гравитират група ръкописи, свързани чрез него в текстово и езиково единство: *Поп-Йоановата преправка (ПЙ)*, 1830 г., чийто протограф е *Рил*; *Първа Харитонова преправка (Х1)*, 1831 г.; *Втора Харитонова преправка (Х2)* от същата 1831 г.; *Геровият препис (НГ)* от средата на XIX в, което дава основание посочената група ръкописи да бъде обособена в т.нар. **Рилска редакция** на *ИСл*.

• Актуалност на проучването

Изследователският интерес към Паисиевата история и нейните преписи и преправки, започнал преди Освобождението, не е секвал до днес и с натрупване на проучванията се оформя отделна област на познанието (паисиезнание). Изнесена извън манастирските стени от

самия автор, *История славянобългарска* намира бързо своите ревностни разпространители в лицето на десетките преписвачи, които я предоставят на българските читатели и слушатели. Преписвана и преработвана повече от век, тя се превръща в емблематична книга на Българското възраждане, като преписите и преправките ѝ не само популяризират и увековечават съчинението на Паисий и идеите му, но са ценни източници, които маркират етапите в развитието на новобългарския книжовен език, в чието изграждане участват и техните съставители. Настоящото изследване идва да обогати паисиезнанието с нови факти, констатации и изводи и да потвърди актуалността му във времето.

- **Методи на изследване:**

Авторката е приложила комплексен текстологичен и лингвистичен анализ, присъщ за изследванията от подобен характер и съобразен с книжовноезиковата ситуация през съответния период, наред със дескриптивния и съпоставителния.

- **Анализ и оценка**

Текстът е структуриран по подходящ начин, като отделните глави са подредени в логическа последователност. В уводната част са представени източниците на изследването, направен е обзор на проучванията, посветени на разглежданите ръкописи и приносните моменти в тях. Посочени са **целите** и **задачите** на изследването: да се проучат в текстологично и езиково отношение ръкописите от Рилската редакция на *ИСл* (*Зографската чернова*) (*Рил* и генеалогично свързаните с нея преписи); да се публикува критичното издание на *Рил* с разночетенията по посочените по-горе паметници (*ПЙ*, *XI*, *XI*, *НГ*). Правят се терминологични уточнения, дефинират се понятията *препис*, *преправка* и *редакция* според признаците, посочени от М. Кръстева. Изяснява се, че преписите имат за протограф *ИСл*, а в преправките освен Паисиевото съчинение се прибавя и друг протограф – *Спиридоновата „История во кратце“* (*Спир*, 1792). По отношение на структурирането и йерархичното подреждане на преписите и преправките Ат. Тошева се опира на въведените в паисиезнанието термини от Илия Тодоров *редакция* и *компилативна редакция*.

В Увода авторката разглежда също отношението на *Рил* с преписите на *ИСл* и след наблюдения и задълбочен анализ авторката констатира, че *Рил* слага началото на компилативната редакция, продължена в следващите компилации. Прави също важния извод, свързан с генеалогията на всяка една компилация, а именно – **Рилската редакция** е първата компилативна редакция на „История славянобългарска“, към която принадлежат ръкописи в йерархична подредба, съставляващи родословното ѝ дърво. От изследваните ръкописи авторката определя като преправка компилативния текст на *Рил* от 1825 г., а *ПЙ*, *XI*, *X2* и *НГ* като преписи на *Рил*.

В началната част на **първа глава** *Рилска преправка на „История славянобългарска“* – *източници и редакция* се прави описание на съдържанието, структурата и палеографските особености на ръкописа, като се отбелязват съществени за изследването детайли. В следващата част авторката се спира на компилативния подход на съставителя, който заема от първоизточниците (*ИСл* и *Спир*) отделни части и фрагменти. От неговия избор тя съди за мотивите и принципите му, както и за личното му отношение към историческите събития и лица – израз на съавторското и творческото му присъствие. В резултат на текстологичната и езикова съпоставка между *Рил* и двата първоизточника *ИСл* (52-162) и *Спир* (с. 163-220) се установява кои точно части Паисий Рилски е заимствал от двата източника. Изводът от този анализ е, че книжовникът не заема механично от двата изходни текста, а подбира различни факти от тях, слага свои акценти и представя собствено тълкуване на историята. Важна част от проучването е насочена към търсене

на отговор на въпроса кой от преписите на *ИСл* е в основата на компилацията. В първия случай като източници за сравнение е използвана *Зогр. чернова* (1762) и два преписа – *Самоковският* (1771) и *Никифоровият* (1772), много близки по текст с *Рил*. Чрез текстовата съпоставка авторката привежда убедителни доказателства, че именно *Ник* е послужил за основа на *Рил* компилация, но също така, че авторът на *Рил* повишава качествата на своя текст и го превръща в оригинално съчинение със собствена интерпретация на историческите събития и лица.

След задълбочен лингвистичен анализ при съпоставка на *Рил* с *ИСл* и *Спир* авторката констатира, че в общи линии компилаторът запазва славянобългарския модел, характерен и за двата си първоизточника (най-вече на правописно и фонетично равнище, където преобладават чсл. облици). Налице са обаче и специфични езикови особености, които отличават *Рил* от двата източника: съжителство на традиционни и форми от говоримата реч, нередка употреба на инфинитив на мястото на *да*-изречения, замяна на чсл. лексеми с думи от говоримия език, замяна на турцизмите с български или чсл. съответствия, което, в контекста на книжовноезиковите процеси в началото на 20-те години, е логично.

Втора глава (*Ръкописите от Рилската редакция на „История славянобългарска“*, (с. 229-299) е посветена на изследване на 4-те ръкописа, които показват близост с *Рил* и образуват едно текстово семейство. След описание на ръкописите във втори раздел на базата на текстологично-езиков анализ се доказва по безспорен начин тяхната генеалогична връзка: *Рилската преправка* от 1825 г. е пряк източник на *Поп-Йоановата преправка* от 1830 г., която на свой ред става извод на *Първа Харитонова преправка* от 1831 г., преписана през същата година от монах Харитон – *Втора Харитонова преправка*, от която пък в средата на XIX век е изготвен *Геролият препис*.

В резултат на текстологичната и езиковата съпоставка на ръкописите от **Рилската редакция** авторката стига до заключението, че най-близо до *Рил* стои **ПЙ**, а най-значителна е редакторската намеса в двете преправки на монах Харитон. Наблюдава се тенденция за пренасяне на традиционни, присъщи на цсл. текстове варианти от *X2* към *НГ*. Установява се и устойчивост на синтактично равнище: въпреки някои различия в изреченските конструкции, преписвачите рядко променят тяхната структура, с изкл. на словоредата, по отношение на който се отнасят по-свободно.

Напълно обективен е крайният извод на А. Тошева, че авторите на ръкописите от **Рилската редакция** по отношение на езика не копират изцяло първоизточниците си, а представят своите книжовни идиоми в еволюция и са по-различни от славянобългарския език на Паисий и Спиридон. Повлияни от промените в книжовноезиковата ситуация през първата половина на XIX в., те представят своите възгледи и изграждат собствен стил на изразяване.

В обширната **трета глава** *Езикови особености на ръкописите от Рилската редакция на „История славянобългарска“ в контекста на книжовноезиковото развитие през 30-те – 40-те години на XIX век*, с. 300-421) се прави обстоен лингвистичен анализ на ръкописите от Рилската редакция (*Рил*, **ПЙ**, *X1*, *X2*, *НГ*) с цел да се потърси тяхното място и роля в книжовноезиковото развитие през първата половина на XIX в. Подробно и прецизно авторката изтъква характерни езикови черти на посочените ръкописи, а именно: *Рил* остава близо до своите източници и е в рамките на славянобългарската формация с присъщата ѝ хибридность. Същият отличителен белег се отнася и за **ПЙ** – с тази разлика, макар и в доста слаба степен все пак се появяват и елементи от говоримата реч. Обратната тенденция – предпочитание към чсл. езикови средства се наблюдава в двата *Харитонови ръкописа*, което ги доближава до *Спир*. С оглед на лингвистичните си особености *НГ* ръкопис повтаря особеностите на славянобългарския език, но като новост авторката отбелязва използване на

гражданската кирилица от Геров, която навлиза стремглаво в печатните издания след 40-те години на XIX век.

Последният раздел е посветен също на интересен въпрос, свързан с участието на славянобългарския книжовен тип във формирането на историографската стилистика, за което твърдение има основание предвид многобройните преписи и преправки на „История славянобългарска“, оставили паметни знаци в българската възрожденска историография в един продължителен период – повече от век.

Констатациите в текста са направени на основата на богат илюстративен материал, а изводите са подкрепени с убедителни аргументи, от което се вижда, че като цяло в ръкописите от Рилската редакция доминира славянобългарският модел, характерен със своята хетерогенност, небалансирано съотношение между чсл. и говорни компоненти, вариативност на езиковите средства и неустановеност на книжовната норма.

Монографията завършва със стегнато и добре оформено заключение, в което са изведени и обобщени всички съществени изводи на основата на изложените факти. Използваната научна литература е богата, цитирани са авторитетни автори в тематичната област.

Като допълнение към приносите на монографията е публикуваният наборен текст на *Рил* с разночетенията в преписите от Рилската редакция на „История славянобългарска“. Критичното издание е ценен източник за бъдещи изследвания.

Обобщавайки написаното, ще посоча, че поставените в монографията цели и задачи са изпълнени. Авторката е избрала актуална тема, която многостранно и обстойно е разработена. Текстът е написан на ясен, достъпен и научно издържан език и с коректно използвана терминология.

В научните си публикации А. Тошева представя и книгата „*Езикът на „История во кратце о болгарском народе славенском“ на йеросхимонах Спиридон (1792 г.) (в контекста на езиковата ситуация в България през втората половина на XVIII в.)*“. Книгата е първото цялостно монографично проучване на езика на „История во кратце“ (второто по значимост историографско съчинение след Паисиевата история). Авторката има заслугата да анализира особеностите на езика на съчинението на всички равнища и да установи, че в него се съчетават елементи от българската книжовноезикова традиция, богослужебния църковнославянски език и говоримата българска реч, които маркират неговата принадлежност към славянобългарския книжовен тип (слабо нормирана хетерогенна формация), който доминира в книжовноезиковата ситуация от средата на XVIII – първите няколко десетилетия на XIX век.

Авторката прилага публикации и в други научни области: лексикология, лексикография, лингвокултурология и др., което показва широките ѝ научни интереси. Публикациите ѝ са познати и цитирани в научните среди.

Ат. Тошева се включва в научно-приложната дейност на университета с участието си в 5 научноизследователски проекта към ФНИ.

• **Научни приноси**

В трудовете на авторката се открояват значими за историческата лингвистика научни приноси. Част от тях бяха изведени в изложението на рецензията, тук ще ги представя в обобщен вид.

Представената монография е първото по рода си цялостно текстологично-езиково проучване на *Рил* и посочените ръкописи от Рилската редакция – труд, който обогатява паисиезнанието с нови интересни данни, свързани с родословието, връзките и приемствеността между възрожденските преписи и преправки на Паисиевата история.

Извършен е съпоставителен анализ за доказване на първоизточниците на *Рил* и компилативния ѝ характер чрез откритите от авторката цели части и отрязъци от Паисиевата и от Спиридоновата история. Новите внесени откъси от Паисий Рилски и личните му коментари, които тя посочва, дават основание той да бъде открит не само като интерпретатор, но и като творец със собствена оценка на историческите събития.

Фактологичният езиков материал в своята многопластовост и разнообразие (среднобългарски, черковнославянски и новобългарски – с традиционни и народно-разговорни форми с наддиалектен характер) дава възможност да се проследи традицията и приемствеността в книжовноезиковото развитие през Българската възрожденост.

В монографията си А. Тошева умело прилага принципите и методите на изследване в областта на паисиезнанието. Самият текст респектира със своята мащабност, пълнота и многоаспектност при изясняване на всеки значим проблем, със задълбочения анализ, логическа подреденост и прецизност в детайлите. Тя успява да обхване огромен текстов и езиков корпус, който организира и систематизира с оглед на целите и задачите на проучването. Всичко това говори за проявени от страна на авторката компетентност, професионализъм и отговорност към научното познание.

5. Оценка на личния принос на кандидата

Представената монография и останалите публикации са оригинални научни изследвания с доказан принос в областта на историческата лингвистика. Авторката има богат професионален и научен опит, притежава необходимите компетенции на преподавател и изследовател и профилът ѝ напълно отговаря на изискванията на обявения конкурс.

5. Критични забележки и препоръки: Нямам забележки.

6. Лични впечатления: Познавам Ат. Тошева и имам преки впечатления от нейната научна и проектна дейност, която високо оценявам.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Документите и материалите, представени от гл. ас. д-р Атанаска Славчева Тошева, **отговарят** на всички изисквания на Закона за развитие на академичния състав в Република България, Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на ПУ.

Кандидатът в конкурса е представил **значителен** брой научни трудове, публикувани след материалите, използвани при защитата на ОНС ‘доктор’. Разработките имат оригинални научни и приложни приноси, които са получили национално и международно признание, като представителна част от тях са публикувани в списания и научни сборници, издадени от академични издателства. Теоретичните ѝ разработки имат практическа приложимост и част от тях са ориентирани към учебната работа. Научната и преподавателската квалификация на гл. ас. д-р Атанаска Славчева Тошева е **несъмнена**.

Постигнатите от нея резултати в учебната и научноизследователската дейност, **напълно** съответстват на специфичните изисквания на Филологическия факултет, приети във връзка с Правилника на ПУ за приложение на ЗРАСРБ.

След запознаване с представените в конкурса материали и научни трудове, анализ на тяхната значимост и съдържащи се в тях научни, научно-приложни и приложни приноси, намирам за основателно да дам своята **положителна** оценка и да препоръчам на Научното жури да изготви доклад предложение до Факултетния съвет на Филологическия факултет за избор на гл. ас. д-р Атанаска Славчева Тошева на акад. длъжност ‘доцент’ в ПУ „Паисий Хилендарски“ по област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология (Славянски езици – Историческа лингвистика).

15.10. 2020 г.

Рецензент:
проф. д.ф.н. Диана Иванова